

makat, neves zenebarát. Kár, hogy eddig a *Naplóból* csak részleteket adtak ki, érdemes lenne az egészet megjelentetni.

Wesselényi Miklósról már szó volt Zsibóval kapcsolatban, most a róla szóló tanulmány politikai és gazdasági reformként ábrázolja. Magatartásában lényeges fejlődést jelent nyugat-európai utazása és kapcsolata Széchenyi Istvánnal. A reformokat a gazdaságban akarja végrehajtani, de ez egyben a feudalizmus felszámolását és az új rendszer kialakítását jelenti. Működését a felvilágosodás határozza meg: „Hol valódi lelki műveltség van, s az ész világít, oszlani kell ott az előítélet homályának.” (*Balítéletekről*) A reformok során előtérbe kerül a zsidói uradalom korszerűsítése és annak részletes leírása. Mintha a tanulmányban a politikai reformer háttérbe szorulna, nem szól a nemzetiségi kérdéstről és az orosz veszélyről.

Az utolsó tanulmány az 1848-as országgyűlés kapcsán ír az erdélyi unióról. A liberális magyarok ezt azért akarják megvalósítani, mert ilyen módon nemcsak az országok egyesítésére, de a haladó eszmék győzelmére is sor kerülhet. A magyar konzervatív

körök igyekeznek fenntartani az önálló Erdélyt, és e mellé áll a szászok és a románok többsége is. A szerző ismerteti az unióval kapcsolatos román és szász álláspontokat, amelyek a nemzetiségi ellentétek megjelenéséhez vezetnek. Talán érdemes lett volna megemlíteni a román állásponttal kapcsolatban A. Papiu Ilarian radikális nézeteit. Csetri ismerteti a végrehajtással kapcsolatban a közigazgatási, igazságszolgáltatási, egyházi és nyelvhasználati intézkedéseket. Szól az úrbéri viszonyokról is, de nem jellemzi a volt földesurak és a jobbágyok közti ellentéteket, amelyek a román felkelést eredményezték.

Csetri Elek tanulmánykötete arra figyelmeztet, hogy milyen jelentősége van a gazdaságtörténetnek a XVIII. század végi és a XIX. századi Erdélyben. Ugyanakkor kiemeli az esztétörténet jelentőségét, bemutatva a korszak jelentős személyiségének gondolkodásmódját. A szerző gazdag jegyzetanyagot publikált, amely eligazít a forrásokban. (*Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2000. 291 o.*)

Köpeczi Béla

az MTA r. tagja, egy. tanár (ELTE)

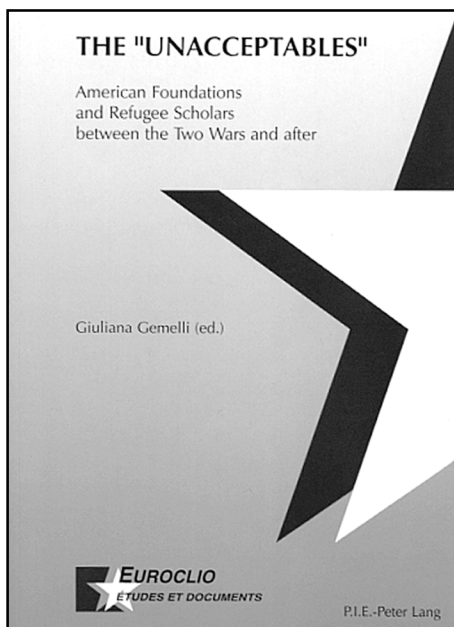
The “Unacceptables”: American Foundations and Refugee Scholars between the Two Wars and after

Szerkesztette Giuliana Gemelli

A magyar tudósok és értelmiségiek közül is sokan kényszerültek elmenekülni Európából a náciizmus időszakában. Közülük többen éltek már Németországban, mások Magyarországon kerültek olyan helyzetbe, hogy előbb szakmai pályájuk vált reménytelenné, később már életük is veszélyben forgott. Az 1930-as évek értelmiségi migrációjában a magyarok persze csupán törpe kisebbséget alkottak. A nagy menekülés számos európai országot érintett, és az Egyesült Államokat is

mint legfőbb befogadót. A menekülő tudósok óriási szellemi potenciált hordoztak. A szerencsésebb országok vezetői és politikusai gondolkozó tudósai (plusz Szilárd Leó), akik hittek a tudomány alapvető jelentőségében, azt is tudták, aránylag milyen könnyen megszerezhető a mérhetetlen érték, de valamiféle befektetésre azért ehhez is szükség volt. Az állások sehol sem tántogtak üresen. Képtelenségnek látszott annyit új kutatói munkahelyet létesíteni, ahány menekülő kiválóság igényelte volna, nem kevésbé az, hogy kicseréljék az egyetemi tanszékek bevált munkatársait akár a legnagyobb bevándorlókra.

A Giuliana Gemelli által szerkesztett tanulmánykötet címe ezért nevezi „elfogadhatatlanoknak” a vándorlókat: a kiinduló or-

szágban üldözték őket, a befogadó országban nem volt könnyű beilleszkedniük. Ahol az államnak vagy az államoknak nehézségeik támadtak, segítettek a magánalapítványok, a tanulmányok szerint kivált egyikük, a Rockefeller- alapítvány.

Tizenkét tanulmányt olvashatunk a kötetben, a szerkesztő által bevallottan nem egységes szerkezetben, nem egységes módszertannal, nem is egységes szemlélettel. Több, de korántsem minden lényeges szakterületről szó esik, de a kiemelkedően fontos fizikáról például nem, nyilván azért, mert a Rockefeller-alapítvány tevékenységének központjában a biológia és az orvostudomány állt. Minthogy a szerkesztők egyik irányban sem törekedtek teljességre, igazságtalan lenne számonkérni tőlük, de említetlenül hagyni sem lehet bizonyos régiók tárgyalásának hiányát, főleg Kelet-Európáét.

Az első két tanulmány (Claus-Dieter Krohn, illetve Christian Fleck írásai) segítenek eligazodni az egyes alapítványok között, és tartalmaznak néhány alapvető statisztikai adatot is a támogatások mértékéről, az elosz-

tás formájáról és a szakterületek szerinti megoszlásról. Részletes elemzésük a német nyelvterületre és főként a társadalomtudományokra vonatkozik (Jászi mellett Polányi és Mannheim neve is előfordul, kínos helyesírási hibákkal). Fleck külön is elemezte az osztrák esetet, kivált a szociológusok amerikai kivándorlását, kapcsolatait a hátramaradókkal. Diane Dosso a francia tudósok menekítésével foglalkozik, amiben kiemelkedő szerepet játszott Louis Rapkine biokémikus. Bemutatja a Rockefeller-alapítvány egymást követő tudósmentő programjait, elsősorban a franciák reménytelen alkuját, hogy elérjék, a francia tudósok csoportként kapjanak támogatást. Az alapítvány kitarított alapelvei mellett: csak egyéneket segített és minden esetet maga bírált el, főként annak alapján, mekkora hasznot képvisel az amerikai tudomány számára. Noha ez nem egyértelműen filantróp elv, még mindig több lehetőséget nyitott, mint az amerikai bürokrácia, mely a bevándorlási kvótákkal magas gátakat emelt maga és jelentős tudósok elé is.

Gemelli tanulmánya individuális esetet dolgoz fel, a szociológus Paul Lazarsfeldét, aki segített Amerikába importálni az európai stílusú, általánosító szociológiai gondolkodást, ott azonban alaposan megtanulta és megértette az empirikus módszerek használatát. Szinte egyedülálló módon a háború után ismét fölvette a kapcsolatot hazája tudományos köreivel, és segített elterjeszteni az ott merőben teoretikus orientációjú szakmában az empirikus szociológiát. A bécsi Albert Mueller Alexander Gerschenkron orosz származású, bécsi közgazdászról írt, aki az Anschluss után Amerikába került, és egyebek között a gazdasági indexek kidolgozásával ért el kiemelkedő sikereket.

A ferrari születésű politikai gondolkodó, Max Ascoli az olasz fasizmus egyik legkorábbi ellenfele, ugyancsak Rockefeller-ösztöndíjjal tudott elmenekülni hazájából, ahol semmi reménye nem volt a komoly tudományos

pályára. R. J. Tosiello bemutatja Ascoli amerikai asszimilációját, benne azt, ahogy a New School for Social Research kebelében maga is segítette a menekülő társadalomtudósokat.

Az olasz szerzők sorát folytatva, Paola Zambelli két tanulmánnyal is szerepel a kötetben, mindkettő filozófusokról szól. Az egyik Alexander Koyréről, akit kiemelkedő tudománytörténészként, tudományfilozófusként ismerünk, ám Amerikában inkább filozófiatörténészként tartják számon. Koyré is – persze Rockefeller segítséggel – a New School for Social Research-ben dolgozott, mégpedig ennek francia részlegében, nem utolsósorban azért, hogy megőrizhesse európai, főleg francia és német kapcsolatait, identitását. A szerző másik tanulmánya, mely a kontinentális és az analitikus filozófia között Amerikában tapasztalható szakadékkal foglalkozik, tarka, érdekes némelykor kaotikus képet fest az amerikai szellemi áramlatokról. Giovanni Paoloni római levéltáros közli a múlt században született és 1940-ig élt híres olasz matematikus, Vito Volterra levelezését a Rockefeller-alapítvány tisztségviselőivel. Nem tanulmányt írt, dokumentumokat közölt. Ámde Volterra, akit a náciizmusnál összehasonlíthatatlanul kevésbé embertelen olasz fasizmus zsidóként megfosztott akadémiai tisztségeitől, már a meghurcolást megelőzően föllépett a fasizmus ellen. Ennek megfelelően váltózott befolyása a Rockefeller-alapítványnál. Kezdetben afféle szálláscsináló és közvetítő szerepét töltötte be, és ezzel törte az utat Ferminek és munkatársainak, akik nagyon sokat profitáltak a Rockefeller-kapcsolatból. Üldöztetésével azonban Volterra elveszítette fontosságát az alapítvány számára, és a levelek inkább csak a személyes kapcsolat fennmaradásáról tanúskodnak.

Ugyancsak a matematika világába vezet Reinhardt Siegmund-Schultze, aki a náciizmus elől menekülő német vagy „németnyelvű” matematikusokról ír. A kötet egyik legérdekesebb tanulmánya elemzi, milyen

fordulat állt be a náciizmus hatalomra jutásával a Rockefeller-alapítvány elgondolásaiban (ámbar némi reakcióidőre volt szükség), és a segítségnyújtási akció hogyan szolgálta az amerikai matematika saját érdekeit. Kiténik, hogy az érdekmentes értékmentés és a kiemelkedő személyek segítése találkozott az amúgy álláshiánnyal küszködő egyetemeken a kiváló szakemberek és bizonyos szakterületek importjával is (pl. statisztika, alkalmazott matematika, matematikatörténet). A megsegített tudósok neve között felbukkan Szász Ottóé és Szegő Gáboré is.

A kötet egyik legérdekesebb tanulmánya Pnina Abir-Amtól származik, mégpedig a Rockefeller-alapítvány fő működési területéről: a molekuláris biológiáról. Négy abszolút kiemelkedő tudós (az oxfordi Dorothy Wrinch, a párizsi Boris Ephrussi, a berlini Max Delbrück és a torinói Salvador Luria) sorsát összehasonlítva megállapítja, hogy egyrészt a Rockefeller támogatás nagyon nagy szolgálatot tett a szakterület amerikai meghonosodásáért (mellesleg európai kialakulásért is), ám a hosszan tartó támogatás bizonyos „sztár tudósok” esetén (Wrinch) a megújulás elmaradásához, majd a támogatás megszűnéséhez, végül a szakmai lesüllyedéshez vezetett.

A tanulmánykötet speciális eseteket tárgyal egy nagyon speciális tudománytörténeti tárgykörből. Rajta keresztül azonban megjelenik az a mechanizmus, amely áthelyezte a tudomány központját Európából Amerikába. Megjelenik a modern irányítási elvek kialakulása, a körülöttük zajló viták. Megjelennek sok tudományterület kiemelkedő személyiségei, mégpedig életük egyik legválságosabb helyzetében, és megjelennek a gondolatok, közelítésmódok átalakulásai az új kulturális talajba történő átültetés során.

(*Bruxelles, Bern etc., P.I.E. - Peter Lang, 2000, 306 o.*)

Palló Gábor

az MTA doktora, tud. igazgató h., (MTA Filozófiai Kutató Intézet)